

İsmail E. Erünsal,

Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar,

İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, 584 s., ISBN 978-605-08-1180-3

Temelde arşiv belgelerine dayanarak hazırlanan *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, Osmanlı İmparatorluğu'nda sahaflığın ekonomik ve sosyal tarihine ışık tutmak üzere hazırlanmış. Erünsal'ın kendi tabiriyle, "bu çalışma Türkçede bir meslek grubu için yapılan ilk indeks denemesidir" (s.26).

Osmanlılarda sahaflığın, kitapçılığın ve bağlantılı bir konu olarak matbaacılığın tarihine dair yayınları içeren literatürün kısıtlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu alanda Server İskit ve Selim Nüzhet Gerçek'in basın-yayın üzerine yazdığı ilk dönem eserlerden başlamak üzere¹, Osmanlıların kitapla ilişkisinin zayıf olduğu, kitap telifinin ve satışının yeterli olmadığı söylenegelmiştir.

Bunun yanında Osmanlıların kitap ile ilişkisi ve dolayısıyla sahaflık mesleği ya romantik bir nesne olarak, yahut da Osmanlı modernleşmesi bahsi altında incelenmiş, bu mesleğin bidayeti, Osmanlıların kitapla ilişkileri az sayıda çalışmaya konu olmuştur. Kemal Beydilli'nin Mühendishane'nin kuruluşunu ve burada yer alan matbaanın faaliyetlerini ele alan *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi* adlı eseri ve Orlin Sabev'in İbrahim Müteferrika ve ilk Osmanlı matbaasına dair incelemesinin (*İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni: Yeniden Değerlendirme*) yanısıra, bazı irili ufaklı makale çalışmaları olmakla beraber, Osmanlıların kitapla ilişkisi, Osmanlılarda sahaflık, sahaflık mesleği gibi konularda mufassal bir eserden bahsedememekteyiz

İsmail E. Erünsal tarafından geniş kapsamlı bir indeks olarak hazırlanan *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, pek çok detayı içerdiği kadar mecburen bazı konuları dışarıda bırakmıştır. Örneğin yazar yabancı literatürü yeri geldiğinde çok yerinde kullanmasının yanında, yapılması muhtemel bazı karşılaştırmaları da yapmaktan geri durmuştur. Bu vesile ile kitabın çok geniş bir zaman aralığında bir meslek kolunun arşiv belgelerine dayanarak, nasıl gözüktüğünü resmettiğini söyleyebiliriz. Yazar belgeler arasında rastladığı pek çok detayı, incelikle işlemiş

¹ Server İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bakış*, Devlet Basımevi 1939; Selim Nüzhet Gerçek *Türk Matbuatı*, Devlet Basımevi, 1939.

ve belirli başlıklar, paragraflar halinde ele almış; her başlık üzerine belgelerde rastladığı bilgilerin tamamına yakını zikretmiştir.

Araştırmasına İslâm dünyasında verrakların tarihini kısa bir şekilde özetleyerek başlayan yazar sonrasında imparatorluk içinde sahaflığın nasıl bir seyir izlediğini işliyor. Edirne, Bursa ve imparatorluğun diğer şehirlerindeki sahafların durumuna değindikten sonra kitabın ana konusu olan İstanbul sahaflarını, muhtelif alt başlıklar altında incelemeye başlıyor.

Önce sahaflar'ın bulunduğu çarşı(lar)ın nereler olduğunu, müşterilerini, ilim ve kültür hayatına katkılarını inceliyor. Sonrasında sahaflar ile ilgili düzenlemeleri ele alıyor. Sonrasında ise sahaflara gelen kitaplar, sahafların sattıkları kitaplar, sahaf müzayedeleri gibi alt başlıklara eğiliyor.

Sahafların ekonomik durumlarını ve kitap fiyatları ile bu fiyatların zaman içinde nasıl değiştiğini kitabın ikinci yarısından itibaren işliyor.

Belgelerde rastladığı mevzular üzerinden kitabı şekillendiren yazar, pek çok alt başlık-üst başlık içeren kitapta, belgelerin cevap verdiği soruları da büyük bir titizlikle daima zikretmiş. Bu sayede okuyanın meseleyi yerli yerine koymasına yardımcı olmuş.

Toplamda 580 sayfalık bir hacme sahip kitabın son 200 sayfası ise dizin, kaynakça, ek belgeler ve tablolardan oluşuyor.

İsmail E. Erünsal, özellikle kismet-i askeriyye, mülga beledi kassamlığı ve beytülmal kassamlığına ait defterlerde yer alan sahaflara dair belgelerin tamamını incelemiş ve bu incelemelerinin neticesinde oluşan soruları cevaplamış, ortaya çıkan gerçekleri aktarmaya çalışmış. Bir araştırma sorusunun cevabını aramaktan ziyade, bir araştırma alanına dair, özellikle ilgili arşivler içinde neler bulunduğu, bunların nasıl bir seyir izlediğini aktarmaya çalışmış diyebiliriz. Ama bundan daha ileride, kitabın ele aldığı zaman dilimi olan 16. yüzyıl ile 20. yüzyıl başları arasındaki değişimleri, farklı kıyaslamalara da tabi tutarak anlamlandırmaya çalışmış. Dönemsel olarak sahafların nasıl değişmeler yaşadığı, ekonomik olarak nasıl bir seyir izledikleri, kitap satışlarının, kitap fiyatlarının hangi kıstaslara göre değiştiği gibi ekonomik sorulara cevap bulmaya çalıştığı gibi, sosyal hayatta sahafların nasıl bir yere sahip oldukları, hangi kökenden geldikleri, meslek olarak nasıl bir yapıları olduğu gibi bu meslek koluna dair pek çok detayı da incelemeye çalışmış.

Kitabın temelde İstanbul üzerine yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Fakat bu yazarın bir tercihi değil, belgelerin kendisini götürdüğü nokta olmuş. Kitabın

ilk kısımlarında ve ilgili yerlerde, Bursa ve Edirne gibi imparatorluğun önceki başkentlerine dair mevzulara değinilse de, kitabın ele aldığı zaman aralığında genel yargılar ortaya koymaya yardımcı olacak kadar fazla belgeye rastlayamamış. Bu nedenle çalışmanın genel planının İstanbul sahafları üzerine oturduğunu, hatta yine belge eksikliğinden ötürü yeterli malumat elde edemediği ilk dönem İstanbul'unun değil, İstanbul'un 16. yüzyılın ortalarından sonrasını incelediğini söyleyebiliriz.

Yazarın bu nevi bulgular neticesinde, konunun muhtevasını belirlemiş ve çerçevesini çizmiş olmasından rahatlıkla, kitabı hazırlarken konuya dair önyargılar ve hipotezlerin kısıtlayıcılığından uzak bir bakışla belgelere eğildiğini ve belgelerin verdiği imkanlar ölçüsünde, onların temsil imkanlarına göre yargılar ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Kitap, tarih disiplini üzerinden ekonomik tarih ve sosyal tarih alanlarına dair fazlasıyla malumat içeriyor. Bunun yanında, daha kavramsal-olgusal bir çizgide, meslek gruplarının yapısı, ekonomik buhranların bir esnaf grubuna etkisi, matbaanın doğuşu ve eğitim kurumlarının sektöre sosyal-ekonomik etkileri gibi farklı soruları üretmemize ve kısmen başlangıç noktalarına dair, soruların cevaplarına dair mühim detaylar içeriyor.

Kitabın temelde ekonomik değerlendirmeler yaptığı kısımlar (kitap fiyatları, sahafların ekonomik durumları) bol bol grafik ve şema ile desteklenmiş. Bu sayede değişen ekonomik yapının, esnaf grubunun ekonomik değişiminin daha rahat görülmesini sağlıyor. Bu noktada yazarın salt sahafların verilerine dayanmayıp, aynı süre içinde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ekonomik sıkıntıları, paranın değişen değeri gibi konuları da aynı ciddiyetle ele alıp, ilgili karşılaştırmalar yapmış olmasını kitabın bu noktadaki en dikkat çekici özelliklerinden biri olarak zikredebiliriz. Zira ilgili geniş dönem açısından salt belgeler üzerinden yapılacak bir araştırmada özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren akçe üzerinden kitap fiyatlarında anormal değişiklikler yaşandığı ve düzenli bir artış olduğu şeklinde bir tablo görülmektedir. Fakat aynı dönemde Osmanlı parasının dalgalı yapısı ile kıyasladığımızda fiyatların değerinin aslında neredeyse sabit kaldığını fakat paradaki değişmelerin akçe üzerinden fiyatlara yansımalarını görüyoruz. Bu durumu yazarın ifadesiyle aktarırsak; "1740-1910 yılları arasında akçe bazında kitap fiyatları sürekli artmıştır, fakat bunun sebebi akçenin gümüş oranının düşmesidir. Ekonomik şartların da alım gücünü etkilemesi dolayısıyla dönem dönem kitap fiyatlarında önemli dalgalanmaların meydana geldiği tespit edilmiştir" (s.339).

Yazar sahaf terekelerinin sayısından hareketle incelediği belgeler ile gerçek yaşamdaki sayısal oranın nasıl bir mütakabiliyeti olduğuna dair oluşabilecek soruyu kabaca şu şekilde cevaplıyor: şevket Pamuk'un incelemelerine göre tereke kayıtlarının yaklaşık 1/10 gibi bir temsiliyeti olduğunu, fakat sahaf gediğinin izin verdiği sahaf sayısı ile karşısına çıkan belgelerin sayısını karşılaştırdığında, kendi araştırma alanı açısından belgelerin gerçek miktara oranla yaklaşık 40/100 gibi bir temsiliyete ulaştığını, bu nedenle bu belgeler ışığında, Osmanlıda sahaflık ve sahaflara dair genele şamil olabilecek yorumlar yapılabileceğini söylüyor.

Kitabın ortaya koyduğu önemli noktalardan biri de sahafların matbaanın ve matbu kitabın yaygınlaşmasından sonra yaşadığı değişimleri izlememize imkan vermesidir. Daha evvel Jale Baysal'ın yaptığı indeksleme çalışması vesilesi ile Osmanlı'da (her ne kadar ilk matbaa 1729 yılında kurulsada) matbaaların ve kitap basımının yaygınlaşmasının 1820'li yıllarda başladığını biliyoruz². Bu kitap basımının ilgili esnaf grubuna nasıl yansıdığını ise ilk kez bu kitap sayesinde görebiliyoruz. Erünsal, 19. yüzyılın ortalarından itibaren sahaflığın şekil değiştirmeye başladığını, sahaf-kitapçı, sahaf-yayıncı gibi ayrı dalların ortaya çıktığını, hatta sadece matbu kitap satan kitapçıların açıldığını, aynı zamanda Anadolu'da (eğitimin de Anadolu'ya yayılması ile beraber) hem İstanbul'da basılmış kitapları satan, hem de kendileri kitaplar basan sahaf-kitapçıların ortaya çıktığını ifade ediyor.

Kitabın, kitapçıların ve sahafların yavaş yavaş değişmesinin tek başına ve bir anda gerçekleşmediğini, bunun zaman içinde, farklı siyasal ve sosyal olayların da etkisiyle olduğunu söyleyebiliriz. Yazar, hakkında çok geniş bir literatür bulunan bu mevzuya dair yorum getirmekten ziyade, meselenin sahaf terekeleri üzerinden nasıl izlenebileceğini göstermeye çalışmış ki, bu noktada hem bir meta olarak kitabın muhtevasının değişmesi, hem bir esnaf grubunun mahiyetinin değişmeye başlamasını bu nevi ilk elden belgelere dayanarak göstermiştir. Kitap bu özelliği ile, literatürde önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Kitaptaki incelemeleri dikkate aldığımızda sahaf terekelerinden çıkan kitapların hem fiyatları hem de nitelikleri sebebiyle daha mahdut bir çevreye hitap ettiğini, sahaflarda genellikle ulemanın veya maddi gücü kuvvetli bir kesimin alabileceği kitaplar satıldığını görmekteyiz. Bu durumun istisnası ise destanlar,

2 Jale Baysal, *Mütferrika'dan birinci meşrutiyete kadar Osmanlı Türklerinin bastıkları kitaplar*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi, 1968.

halk hikayeleri ve Kur'an cüzleridir. Matbaanın yaygınlaşması ve eğitim sisteminin değişmeye başlaması sonrasında ise kitapların durumunu yazar şu şekilde özetlemektedir; “öyle gözüküyor ki matbaa kendi okuyucusunu yaratmış sahaf kitapçılar da okuyucu kitlesine yeni basılan eserleri ulaştırmada önemli bir rol üstlenmişlerdir” (s.143).

Kitap, Batı'da yaşanan gelişmelerle karşılaştırmaya fazla girmiyor diyebiliriz. Fakat bunu bilinçli bir tavır olarak anlamamızı sağlayacak şeyler mevcut; özellikle ilk kısımda yaptığı varraklar incelemesi ve sonrasında yer yer gösterdiği referanslar, İngilizce, Almanca ve Fransızca literatürde konuya dair kapsamlı bir çalışma yaptığını gösteriyor. Fakat tüm bu birikime rağmen yazar, kitabın temel amacı olan indekslemeden öteye gitmeyi tercih etmemiş. Yine de, şu karşılaştırmanın dikkat çekici olduğunu düşünüyorum; “15.-16. asırlarda Batı'da matbaanın yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan yazma-basma eser fiyatları arasındaki 1/5 ve 1/15 oranındaki farklılık Osmanlı kitap pazarında da oluşmuş mudur? Maalesef önce Müteferrika, Üsküdar, Mühendishane ve Takvimhane-i Amire matbaalarının daha sonra da 19. asrın ortalarına doğru yaygınlaşan matbaaların bastıkları kitapların fiyatlarında Batı'daki oranlarda bir ucuzlama görülmez” (s.191).

Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar kitabının, bir esnaf grubunun Osmanlı imparatorluğundaki tarihini ele alan ilk eser olması dolayısıyla başlı başına dikkate değer bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Sadece bir ekonomik sektör olmasının yanında eğitim ile doğrudan ilişkisi olan bir sektör olarak sahaflar, sadece bir esnaf biriminden öte, sosyal hayatın ve ilim hayatının da önemli bir parçası olduklarından, haklarındaki bu çalışmanın çok yönlü etkileri olduğu şimdiden rahatlıkla söylenebilir.

Kitabın ele aldığı dönemin fazlasıyla uzun olması ve bu sektörün pek çok detayına değinmeye çalışması yer yer belgeler ve isimler arasında kaybolmaya sebep olabiliyor. Fakat, kitabın pek çok farklı alanda yeni soru işaretleri açıcı ve hatta bunu teşvik edici bir niteliği olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu nedenle literatürde çok büyük bir boşluğu doldurmasının yanında, şimdiye değin nostaljik bir öge olarak ele alınan yahut, ezberler üzerinden hareket edilen bir alanda daha ciddi çalışmaların önünü açacağına inanıyorum.

Mehmet Erken